

EGY AMERIKAI MŰ BUHARIN SZEREPÉRŐL ÉS JELENTŐSÉGÉRŐL

Stephen F. Cohen: Buharin i bolševička revolucija.
Politička biografija 1888–1938. Rijeka, 1980

Amikor 1973-ban New Yorkban megjelent Stephen F. Cohen terjedelmes könyve (*Bukharin and the Bolshevik Revolution, A Political Biography 1888–1938*), úttörő munka volt a Buharinnal foglalkozó újabb kori irodalomban. Nálunk szerbhorvát nyelven, 1980-ban a rijekai Otokar Keršovani kiadó gondozásában mint a Svedočanstva sorozat egyik kötete (Stephen F. Cohen: Buharin i bolševička revolucija, Politička biografija 1888–1938) látott napvilágot. Ma már Cohen kötete, noha az akkor még fiatal amerikai kutató tízéves munkáját tartalmazta és számos neves „kremlológus” (Robert C. Trucker, George Enteen, Alexander Erlich, Loren Graham, John N. Hazard) tanácsát felhasználta, sőt a szerző doktori értekezésének továbbfejlesztését is jelentette, nem olyan nagy jelentőségű, mint megjelenésekor volt. A kötet azonban a mai olvasó számára is tanulságos dokumentuma annak, hogyan és milyen mértékben volt képes egy amerikai egyesült államokbeli társadalomtudós a szocializmus, illetve a másik világhatalom, a Szovjetunió fejlődésében jelentkező nyílt kérdéseket a tudományosság igényével elemezni.

Nyikolaj Ivanovics Buharinnak a születése századik évfordulóján bekövetkezett teljes rehabilitálása – a bírósági ítélet jogtalanságának kimondása, a Szovjet-

unió Kommunista Pártjából való kizárásának és a Szovjet Tudományos Akadémia tagságából, valamint elnökségéből való kizárásának megsemmisítése – bizonyára jelentős ösztönzője lesz elsősorban a szovjetunióbeli marxista gondolkodás fejlődésének. Ugyanis ez a rehabilitálás nem csak egy formális intézkedés vagy valamilyen rituális cselekedet. Mögötte olyan mélyreható társadalmi folyamatok állnak, amelyeknek valószínűleg folytatása következik.

Eszmei téren, de a társadalmi folyamatokban is jelentős változásoknak kellett bekövetkezniük, hogy sor kerülhetett azoknak a koholt vádakkal a bírósági megsemmisítésére, amelyek (és Sztálin valamikori főjogásza, A. J. Vinszskij vádirata) alapján 1938. március 13-án az ország legfelsőbb bírósága halálra ítélte, a kivégző osztag pedig két napra rá ki is oltotta a „párt kedvencé”-nek – ahogyan Lenin halálos ágyán, 1923-ban jellemezte a párt kongresszusának diktált üzenetében N. I. Buharint – életét. Az utóbbi években meghirdetett feladat, hogy a szovjet történelemtudománynak és általában a társadalomtudománynak el kell tüntetnie a szocialista építés foltjait, mindmáig nehézségekbe ütközik. Az 1956 elején megtartott XX. pártkongresszuson ugyanis Nyikita Szergejevics Hruscsov beszámolója nyomán elítélték a hírhedt poli-

tikai kirakatpereket és a Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága számos hazai és külföldi forradalmárról kimondott elmarasztalását, kezdve a Vörös Hadsereg halálra ítélt vezető személyiségeitől, M. Ny. Tuhacsevszkijjal az élen, mégis már 1962-ben Risto Bajalskinak, a belgrádi Politika napilap akkori tudósítójának tanuságtétele alapján (Politika: 1987. szeptember 17.) nyilvánvaló volt, hogy Buharin és Lenin többi munkatársának rehabilitálása még vártni fog magára. Akkor úgy tudták, hogy a legszűkebb politikai vezetőség a „közvélemény nyugtalanítástól való megkímélése” céljából, főleg Szuszlov kardoskodása következtében, odázta el a rehabilitációkat. Ennek a döntésnek, mint később bebizonyosodott, mélyebb társadalmi háttere volt és beleillett Leonyid Iljics Brezsnyev (Roj A. Medvegyev szerint „a brezsnyevi maffia” – zágrábi Vjesnik; 1988. április 10.) politikájába, amely Sztálin politikájának részleges és fokozatos újraélesztését szorgalmazta, úgy mond a Szovjetunió belső fejlődésének folytonosságát célozva.

Noha Lenin vezetése alatt is voltak fordulatok a belső fejlődés politikai vonalvezetésében, az utána következő időszak azonban már nemcsak a vezetőségen belüli politikai csoportok harcairól tanúskodik, hanem arról is, hogy az első szocialista ország fejlődésének meghatározásában nem csupán az az egyetlen út kínálkozott, amelyet Sztálin és követői képviseltek, hanem léteztek más átfogó elképzelések is, amelyek sokkal közelebb álltak Lenin álláspontjához, s amelyek Lenin politikáját igyekeztek az adott helyzethez idomítani. Ez utóbbinak pedig bizonyára jobban meg is feleltek volna a fiatal szocialista állam eredményes fejlődésének, mint Sztáliné irányvonala. A lenini ihletésű útkeresésben Buharint, aki a párt legképzettebb elméleti vezetője volt (Lenin népbiztosok kormányában ő volt az egyetlen akadémikus), kimagasló hely illeti meg. Ezért Buharin életműve sehogyan sem illett abba a képbe, amelyet

Brezsnyev és csoportja festett önmagáról, mint a lenini út töretlen folytatójáról. Mellesleg Sztálin és csoportja is Lenin leghívebb tanítványának és követőjének pózában tetszelgett.

Természetesen Buharin nézeteiben sem lehetett minden időálló, ő maga is változtatta őket, s a gyakorlattal való szembesüléskor is bizonyára további változásokra került volna sor. A Mihail Gorbacsov vezetésével elindított folyamatok azonban nemcsak lehetővé tették, de igényelték is a Szovjetunióban a Buharin életművével való beható ismerkedést. Ezt például a moszkvai Izvesztyija napilap, Buharin akadémiai tagságának újbóli elismerését kommentálva (Politika, 1988. május 11.) a következőképpen magyarázza: „... Nyilvánvaló, hogy Buharin felfogásában is voltak fogyatékoságok (Lenin is vitába szállt velük), mégis szellemi hagyatéka évtizedeken át ki volt zárva társadalomtudományunk tárházából. Ez káros volt, mert tanításában vannak olyan felfogások, amelyek megfelelnek mai gondolkodásunknak, illetve hozzájárulnak a jelenkori szociológiai és gazdasági kérdések megoldásához.”

A haladó társadalomtudomány a Szovjetunió kivül már egy évtizede foglalkozik Buharin életművével és személyét már régen nem csak Sztálin tragikus áldozatának tekinti. Ebben kiemelkedő szerepet töltött be az Olasz KP Antonio Gramsci nevét viselő társadalomtudományi intézete egyrészt kiadótevékenysége, másrészt nemzetközi tudományos értekezletei révén. Nálunk, Jugoszláviában a társadalomtudományi folyóiratok közöltek tanulmányokat Buharinról, néhány jelentősebb művének szerbhorvát fordítását és esettanulmányokat is jelentettünk meg Buharin életútjáról és életművéről. Az ilyen, nálunk fordításban megjelent esettanulmány, amely aránylag tárgyilagosan elemzi Buharin életművét a már említett Stephen F. Cohen terjedelmes kötete. De megemlítenő még két kiadvány: Roj A. Medvegyev először Olaszor-

számban az ottani pártkiadó, Editori Riuniti 1979-ben megjelentetett esettanulmányának szerbhorvát nyelvű kiadása, amely felöleli Buharin életműve utolsó kilenc (1930–1938) évét (Roj Medvedev: Buharinove poslednje godine; Globus, Zagreb, 1980) és magának Buharinak valamikor közkézen forgó (első orosz nyelvű kiadása 1921-ben), a marxista szociológiát népszerűsítő kötete (Nikolaj I. Buharin: Teorija historijskog materijalizma, Popularni udžbenik marksističke sociologije; Globus, Zagreb, 1980).

Stephen F. Cohen még Ny. Sz. Hruscsov idejében kezdte tanulmányozni az októberi forradalmat, előzményeit és a Szovjetunió első két évtizedét, s ennek kapcsán Buharin életútját és életművét. Természetesen nem elvont tudományos érdeklődéstől vezérelve, de mindenképpen a tudományosság talaján maradván.

Így előszavában elsősorban a New York-i Columbia Egyetemnek a kommunista mozgalom kutatásával megbízott intézete, annak tudományos munkatársai, Zbigniew Brezinski akkori igazgatóval az élen (későbbben hírhedté vált, mint R. Regan elnök nemzetbiztonsági tanácsosa) „tették lehetővé, hogy egy doktori disszertációból egy átfogó esettanulmányt alakíthasson ki a szerző” (i.m. 14. o.). Ezenkívül amerikai előszavában S. F. Cohen köszönetet mond egy sor intézménynek a munkájához nyújtott segítségért, nevezetesen: a princetoni egyetem Nemzetközi Központjának, továbbá ugyanezen egyetem Nemzetközi Regionális Kutatási Tanácsának és a Humán és Társadalomtudományi Kutatások Bizottságának, a Columbia Egyetem Orosz Intézetének és a Harvard Egyetem Houghton Könyvtárának, amely Trockij levéltárának gondozója. Ugyancsak hálás köszönetet mondott Cohen azoknak a neves amerikai szakembereknek, akik a Szovjetunió történelmével foglalkoznak és ismert monográfiászerzők (George Enteen, Alexander Erlich, Loren Graham és John N. Hazard). De még további szak-

emberek segítségét is megjelöli a szerző 1972-es előszavában: Robert Conguest, David Zdenek, A. G. Lövy, Sidney Heitman, Boris I. Nyikolajevszkij és Robert M. Slusser.

Ma már nyilvánvaló, hogy S. F. Cohen témája feldolgozásakor jelentős fokú tudományos tárgyilagosságot ért el. Függetlenül attól, hogy a szerző kutatása nem öncélú tudományos érdeklődésből fakadt, hanem hazája gyakorlati politikai érdeklődése is számot adó volt. De a tudós – a világnézeti és politikai korlátok ellenére is – alapiában véve a tárgyilagosságra törekszik, ami nem is könnyű feladat egy távoli, más társadalmi környezetből és nem teljes kutatási források alapján. A politikai következtetéseket, valamint a hoszú lejáratú és napi politikai minősítéseket a kutató átengedi országa politikai és állami szerveinek. Ezért kutatásait egymondatos tömörséggel (a jugoszláviai kiadáshoz 1979-ben írt előszavában) összegezi azzal, hogy eltekint Trockij szerepének és jelentőségének mérlegelésétől és leszögezi: „Kétségtelen, hogy Buharin eszméi és a szocializmus nyugodtabb fejlődési útjának politikája, a NEP elvei és gyakorlata, a húszas évek politikai és társadalmi körülményeiben valóban a sztálinizmus helyetti alternatívát képviselték.”

Ezt az alap gondolatot esettanulmányának befejező és egyben összegező fejezetében S. F. Cohen (könyve szerbhorvát fordítása 361–365. oldalán) részletesen kifejti és megindokolja. A zárófejezet mottójának Roj A. Medvegyev gondolatát választotta, amelyben a szovjet történész – akit 1988-ban szakmailag és politikailag szintén rehabilitáltak hazájában – a következőket mondja: A sztálinizmus nem tekinthető marxizmus-leninizmusnak, sem kommunizmusnak. Az valójában olyan meghatározások tömkelege, amelyet az elméletben és a gyakorlatban is Sztálin honosított meg. Ez egy olyan jelenség, amely teljesen idegen a marxizmus-leninizmustól, egy pszeudokommunizmus

és pszeudoszocializmus... A kommunista mozgalmat még csak ezután kell megítélni a sztálinizmus sarának több réteges lerakódásától. (Roj A. Medvegyev idézetében a 361. o.)

A szerző a zárófejezetben összegezi Sztálinék fizikai és szellemi terrorját, amely során Buharin szerteágazó forradalmi gyakorlati társadalomalakító szerepét és alkotó tevékenységét is örökre ki akarták iktatni a Szovjetunió történetéből. S. F. Cohen részletesen taglalja a Sztálin halála (1953) utáni helyzetet, amikor Hruscsov reformtörekvései kerültek előtérbe, majd ezeknek a törekvéseknek a háttérbe szorítását. Az amerikai szerző tudományosságra való törekvését dicséri, hogy helyzetfeltárással és a jövőt illetően mértéktartó és a tények talaján mozog, nem kalandozik felesleges gondolati konstrukciókba. Így könyvét a következő gondolatsorral zárja:

„Noha a tárgyalt kérdések jellegüknél fogva már történelmi, mégis igen fontosak a jelenkor számára. Politikailag Buharin hírneve, érdeme, s mindaz, amit a bolsevik forradalomban jelentett, sokban függ a keleti tömb országainak, de különösképpen a Szovjetunió reformmozgalmától. Ha a reformokra nem kerül sor, akkor a buharinizmust úgy könyvelik majd el, mint egy elszigetelt előretörési kísérletet a bolsevik forradalomban és a sztálinizmus által vereséget szenvedett alternatívát a Szovjetunió korszerűsítésében és kialakításában. Ha viszont a reform szorgalmazóinak sikerül kialakítaniuk a szocializmusnak egy szabadelvű rendjét, »az emberszabású szocializmust«, akkor Buharin nézetei és az a társadalmi rend, amelyet védelmezett, a szocialista jövő valóságos képét tükrözik majd – a sztálinizmussal szembeni alternatívát.” (365 o.)

A szerző fejtegetését a következő tizenegy fejezetben csoportosította: 1. Az igazi bolsevik kialakulása – 2. A radikalizmus győzelme 1917-ben – 3. A politika a polgárháború idején – 4. A marxista elmélet és a bolsevik politika,

Buharin *Történelmi materializmusa* – 5. A bolsevizmus önvizsgálata – 6. A buharinizmus és a szocializmusba vezető út – 7. A duumvirátus: Buharin a hatalmon – 8. A mérsékeltség válsága – 9. Buharin bukása és Sztálin forradalmának kezdete – 10. Az utolsó bolsevik – 11. Zárófejezet, Buharin és a buharinizmus a történelemben.

A különben is terjedelmes könyv még százoldalnyi melléklettel is rendelkezik. Az egyes fejezetekhez tartozó jegyzeteken kívül igen gazdag bibliográfiát tartalmaz. A szerző felsorolja a Buharinról szóló, folyóiratokban megjelentetett tanulmányokat és köteteket, valamint Buharin könyveit, füzeteit, tanulmányait és cikkeit. Mind a két esetben S. F. Cohen feltünteti, hogy válogatott bibliográfiáról van szó. Viszont az, ami az esettanulmány létrehozásában természetes volt, a hazai és általában az európai olvasóban hiányérzetet kelt, mert a szerző az Amerikai Egyesült Államok fontosabb könyvtárállagára támaszkodik, viszont mifelénk az orosz és a német nyelvű Buharin-irodalom sokkal gazdagabb. A már említett két nyelven kívül jelentősek még az angol, az olasz és a francia nyelven megjelent tanulmányok is, s vonatkozik ez a tárgyalt kérdések elemzésekor felhasznált irodalomra is. Így egyik központi fejezete, sorrendben a negyedik, amelyben S. F. Cohen igen átfogóan elemzi Buharin *A történelmi materializmus elmélete* című valamikor sokak által olvasott és tanulmányozott könyvét, természetesen egy sor hozzáértő társadalomtudós véleményére támaszkodik, ám a könyv megjelenésekor kibontakozó vitát S. F. Cohen csak a szovjet marxistákra hivatkozva érzékelteti (V. Sorabinova 1922 és 1923-ban és Buharin válasza bírálóinak 1923-ban), figyelmen kívül hagyva a német nyelven megjelent elemzéseket (Fogarasi 1922-ben, Lukács 1925-ben). Noha az említett mű nem tekinthető Buharin legkiemelkedőbb alkotásának, a benne levő „tévedéseket” Sztálin követői előszere-ttel választották támadásuk célpont-

jaul. Ezek a támadások igyekeztek bizonyítani Buharin nem marxista voltát, és csak mellesleg tértek ki a szocializmus fejlesztésének Buharin által képviselt stratégiai elképzeléseire, amelyek lényegesen különböztek Sztálin és csoportja nézeteitől. Ez érthető is, hisz Buharin irányvonala sokkal közelebb állt Lenin nézeteihez, amelyek részben már a gyakorlatban kezdtek megvalósulni a Szovjetunió gazdasági és társadalmi életében. A szerző nagy hozzáértését könyvének még két fejezete igazolja. Az a két fejezet, amelyben Buharinak az ország fejlesztésére vonatkozó nézeteit és részben gyakorlati törekvéseit (amíg erre lehetősége volt) számba veszi és elemzi (161–234. o.).

S. F. Cohen munkájának legfőbb érdeme tehát, hogy történelmi képbe illesztette, vagyis az akkori körülmények alakulásába és sodrásába helyezte Buharin törekvéseit és nézeteit, valamint ezek alakulását, fejlődését és Buharin politikai küzdelmét, sőt kényszerű magatartásváltozásait az akkori belpolitikai erőviszonyok hatására.

Mindezért joggal írhatta Vjekoslav Mikecin 1980-ban (Buharinról és „A történelmi materializmus elmélete”-ről című bevezető tanulmányában, a már említett szerbhorvát nyelvű Buharin-kötetben, VIII–IX. oldal): „Első helyen említjük meg Stephen F. Cohen amerikai kutató *Bukharin and the Bolshevik Revolution* művét, amelyet 1973-ban jelentetett meg New York-ban..., s amely kimerítő és alapos elemzése, valamint az igénybe vett dokumentáció (»források«) bősége alapján egyedülálló munkát képvisel. Kiemeljük ezt azért is, mert kifejezetten paradigmaticus: híven

és példásan tükrözi a Buharinról szóló újabb keletű munkák szellemét. Cohen monográfiája mindeddig a legkimerítőbben és legteljesebben mutatja be Buharin életét, koncepcióit és szerepét a Szovjetunióban és általában a kommunista mozgalomban. Azon igyekezetében, hogy Buharinról »tárgyilagos« értékelést nyújtson, Cohen felfedi és lerombolja a Buharint elmarasztaló, hazug állításokra épített sztálini hagyatékot, s így előttünk kimagaslik Nyikoláj Ivanovics hatalmas, de egyben tragikus alakja. Cohen alapvető tézise az, hogy Buharin politikai és a szocializmusra vonatkozó elképzelései ma is időszerűek, valamint az, hogy azok Sztálin nézeteivel és a Szovjetunióban megvalósított szocialista építéssel szembeni valóságos alternatívák voltak.”

Ma, amikor Buharin és életműve a saját hazájában sem szellemi csempészáru már, és világszerte Buharinnal foglalkozni nem jelenti a Breznyev-féle konzervativizmussal való közvetett szembeeségülést, S. F. Cohen kötete továbbra is értékes és időszerű olvasmány. Ez a könyv ugyanis a napipolitika mellékközejeitől mentesen, elmélyülten, de egyben közérthetően fényt derít a Szovjetunió fejlődésének egy olyan választójára, amikor megadatott, de senki sem élt a lehetőséggel, hogy a belső fejlődés ne a Sztálin diktálta úton haladjon. Másrészt a XX. század 80-as éveinek a második felében beigazolódott, hogy Nyikoláj Ivanovics Buharin életműve nélkülözhetetlen adalék a szocializmus megújodási törekvéseihez.

REHÁK László

EGY NEGYEDSZÁZAD KÖNYVÉSZETE

Csáky S. Piroska: Vajdasági magyar könyvek 1918–1941. Forum, Újvidék, 1988

Vigasztalóan szép és teljes kiadvány Csáky S. Piroska könyvészetünk múltjával foglalkozó legújabb kötete, a *Vajda-*

sági magyar könyvek 1918–1941 című munkája. Vigasztalóan szép, mert esendő jellegében sem becsüli le az egyéb-